№ 64 Ապրիլ 8 (20) 1881 Ապրիլ 8 (20) № 64

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թղթակցութիւնները ընդունվում են ... խմբագրատան մէջ.

... ուղղվում են ...
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւնները ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարվում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. [illegible] —ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. [illegible] —ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ. —ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. —ԹԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Դաւիթ բէկ.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ ԹԱԳԱՒՈՐԱՍՊԱՆՆԵՐԻ ՎՐԱ

[illegible]

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

Ա.

1722 թուին Դաւիթ բէկը [illegible]

[illegible]

*) [illegible]

պէս անհեթեթ-մտածողներ, որ եւ յայտնեցի որպէս սպառնիչ գործիքների պատրաստող, եւ գործ համէի, անխոհեմ, ժողովրդի դըրութեան բարւոքման, հայ մշակների հետանների յաւաղներ, գիւղատնտեսական մեքենաների հատարելագործներ. Վասն Կիբալչիչ ամբոյղեց որ անմեղ են թէ ազգայնականըի պատրաստելը ավելացնեն զէմ, անխորհչելի է, եւ սկսեց աւելի էլ ատամնահարել անհեթեթական գիտութիւնը, առհասարակ այլ եւ այլ բնգուներ՝ փիլիսոփայեան, ամերիկեան, իտալիական եւ այլն, հայոց անթիւ գրքեր, գիտական վրա անդրդուելի փորձեր արաւ եր գիւղերի մէջ եւ յինչեց եւ մի նոր ձեւ գաղափարի գիւղը, որի հաղիմաթեան բարատութիւնը եւ պատերը նա յանձնեց իր պաշտպանների եկեղեցական պատարագների. Բարեր չարագործութիւնների համար, որոնք հատարուած էին մերքին մտածողները հայրերը վաղապեցի բնիկների դէմ, Կիբալչիչ որպէս փիլիսոփա եւ անհեթեթ, պատրաստուած էր գիտակնա, առաջին եւ գաղտնի մոթող անմիթներ. Բայց անմիջապէս նա չէր մտածում ոչ մի եղեռնագործութեան մէջ, թէեւ շատ լաւ գիտէր թէ ինչ բաների էին գործ դրված նրա պատրաստած սպառնիչ նիւթերը. Կիբալչիչ միայն որ Միխայլով չէր մտածում այն ժողովներին, որոնք լինում էին Ժելյաբովի բնակարանում։

Պ ե ր օ վ ս կ ա յ ա յայտնեց որ պատկանում է „Նարոդնայա Վոլիա" յեղափոխական հասարակութեանը եւ ազնիւ է համար մտածողներին. Հասարակութիւնը բըռնի կերպով չէ կամենում ժողովրդի մէջ տարածել իր մտքերը, հասարակական լինելով որ վաղ թէ ուշ ժողովուրդը կընդունի հասարակութեան մտքերը եւ կիրագործի նրանց իր կեանքի մէջ։ Պերովսկայա խոստովանեց որ մտածում էր թէ նոյեմբերի 19-ի 1879 թ.-ի Մոսկուայի մօտ երկաթուղու ճանապարհի գործի մէջ, թէ մարտի 1-ի եղեռնագործութեան մէջ։ Կիբալչիչ, ինչպէս միայն Պերովսկայա, անմիջապէս չէր մտածում ակրբացիստական գործունէութեան մէջ, նա բնակարանի տան տիրէն էր, եւ տարածող էր հասարակութեան պըրոգրամմայի. Նա խորհրդակցութիւնների մէջ չէր մտածում եւ անգամ չէր թէ ինչ ընթացք էր առնում յեղափոխական թեան գործը։ Միխայլով նոյնպէս չէր մտածում խորհրդներին եւ չէր պատրաստում ռումբ գցող լինել։ Մարտի 1-ին նա ներկայ չէր այն ժողովին, որ վերջնական նշանակեց Թագաւորի սպանութիւնը։

Ժ ե լ յ ա բ օ վ յայտնեց որ պատկանում է „Նարոդնայա Վոլիա" հասարակութեանը եւ ազնիւ է հատարակ մտածողներին։ „Ռուսիական իմ ընկերները, Կիբալչիչ եւ գեբոֆեսեա բուռն բոցավառելի ընթերութեան նպատակը եւ միջոցները, եւ աւշարութիւն էր գործում հասարակութեան համակրութեան վրա։ Ես երկար ժամանակ ժողովրդի մէջ էի, աշխատում էի խաղաղ կերպով, բայց տեսնելով թողնել այդ գործունէութիւնը այն պատճառով, որ վրա մտածողաց տարաւ Պերովսկու թողնելով գիւղը, ես համոզուած էի որ այդը սիրող սոցիալիստների գլխաւոր թշնամին՝ իշխանութիւնն է։"

Այդպէս նախագահը նկատեց Ժելյաբովին որ նա թէեւ հարկ է յայտնել իր համոզմունքները, որոնք հակառակ են օրէնքներին, բայց պէտք է յայտնի նրանց այնպիսի ձեւով, որ հարկի լինէր նրան լսել։

Այդպէս Ժելյաբով պատմեց մանրամասնօրէն գաղտնի ընկերութեան ամբողջ կազմակերպութիւնը, ինչպէս երկրագործական շրջանները խմբագրում էին գլխաւոր շրջաններին առջեւ, իսկ սրանք ենթարկվում էին կենտրոնին, հասարակ մտածողներին։ Պատմեց թէ ինչի ինչ գեր էր խաղում Ալեքսանդրովսկի մօտ եղած ճայթիւնի գործի մէջ, ինչ գեր էր խաղում Ռիսակովը փողոցի ական փորելու ժամանակ։ Նա ասաց որ Ռիսակով շատ բանի մէջ մտցած չէր, նոյնպէս Միխայլովին բոլորը չէր յայտնվում մեւս ընկերների կողմից։ Ինչպէս երեւում է այդ երկրայ երկրագործական գործողներն են եղել։ Մարտի 1-ի եղեռնագործութիւնը պատրաստել էր Ժելյաբով, բայց առաջինն նրան հայտնաբերեցին, հակառակելով նրան որպէս բացարձակ յանցաւորին, ցես եղեռնագործութիւնից մի քանի օր առաջ, այդ պատճառով մարտի 1-ի եղեռնագործութեան առաջնորդութիւնը յանձն առաւ Սոֆիա Պերովսկայա, որ եւ տարաւ գործը մինչեւ վերջը։ Ժելյաբովի ամբողջ բացատրութիւնից երեւում է որ նա եղել է յեղափոխական հասարակութեան մէջ ամենազլխաւոր առաջնորդներից մէկը։

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՔԱԼԱՔԻՑ

Ապրիլի 1-ին

Մարտ ամսում պաշտօնական գործով պատահեցաւ ինձ լինել Ախալքալաքի գաւառի Հերթւիսոյ գիւղը։ Անցեալ տարուանից այդ գիւղը Ախալքալաքայ համարում էին ամենաառաջ եւ առաջադէմներից. Նորանում առաջադիմելի կերպով տարածված տաքի հնաւտութեան հատուածների մասին։ Լսելիքն նայելով, գրեթէ ամբողջ գիւղում ոչ մի տան տղայ չէր մնացած այդ աւարտիչներից. իմ գնացած ժամանակ այդքն մնաց ամենա անկ էր հազած հնաւտութեան պաշտօնյայ, բայց գնա չարունակվում էր նա իր կարծելի գործը, աւելի եւ զօրանալով, տալ եղանակների ազդեցութեան այն մէջ տարածված վտարանդի միաբանները, որոնց առաւ պատրիար է այդ չարաբաստիկ գիւղում աւերող անասնական կենդանութիւնը։

Եթէ աշխարհիս մէջ կայ մի ամենաանակ եւ ողորմելի անկիւն, դա գլխաւորն այդ գիւղն է. տարածված հնաւտութիւնը վերջ աւելի չարունակ որպէս համարձակ վատացում եւ ատանջում է խեղճ գիւղացիներին, բայց ամէն հոգան էր. հնաւտութիւնը կենդանանալով այդքանից իր վտարանդի չարաւաշխարհով ընդգրկում է եւ շրջակայ գիւղերը, բայց ով է աւշաղթութեան գարմանում. Առատանառութիւնը այդ գիւղի երկու քահանաներից միջինը խուսյ, իսկ միւսը հասնի հոգալով եւ մահմէնով, իրանց գերեզմանական յարգանքներով եւ նախապաշարված գլուխներով ամէնի ալ եւ ձեռնա բռնակիցներն էին եւ աւելի ճնշողներ, քան տարածողներ եւ վտարանդի միաբանները... Ոտնահետաւ

(Feuilleton)

...ամէնի մէկի ժխնարկնիկեան Նոր Ջուղայի հայերը։ Նրանց թիւը այն ժամանակ համարում էր 30 հազար հոգու. ընտրվում էին մի առանձին պատւարժանում, որ. համարեա մի ինչ քաղաքի էր Սպահանի մօտ. Եթէ ազգայնները մեծացան, հայոց համայնականութիւնը իր գ ա ր ս ւ գ ա յ ի ն ե ւ ք ա լ ա ն թ ա ր ի ն *) ազգային Շահի մօտ, խնդրելով, որ գրքեր տան իրանց քաղաքի պաշտպանութեան համար. «Մեր գրքերը ազգայինների պատերազմելու, պատասխանեցին նրանց. գնա ազգայինք Շահի արքունիքի պաշտպանութեան համար 3,000 լաւ զինուորված ազատարարներ.» Քալանթարը եւ գարսւգան հատուցեցին այդ հրամանը, բայց շահի դրանիկները բոլոր հայ զինուորների զէնքերը առնելով, ուղարկեցին նրանց. «գնացէք, այլ եւ մեզ պէտք չէք.» Այս խորէյութիւնը տառերն զայրացրեց հայերին, մանաւանդ երբ պարսիկները սկսեցին զինաթափ անել Նոր Ջուղայի մնացած հայերին եւ «իբրեւ մեզ զինուորներ չը տալուց», տարագրվում էին հայերը. այժմ չէր էլ թողնում, որ մեր զէնքերով պաշտպանենք մեր քաղաքը.» Բայց անխրատ պարսիկները նրանց բոլորը չը լսեցին. պատճառն հրամանը Շահինն էր. Այդ բաւական չէր, որ անզէն, անպաշտպան հայերին թողեցին գաղութաբարոյ ազգանների կամքին, բայց դրանից, նշանաւոր ք է գ խ ո ւ գ ա ն ն ե ր ի *) ընտանիքները որպէս պատանդ տարան Սպահան եւ փակեցին քաղաքի պարիսպների մէջ. Այդ բոլոր զառանձնութիւնները համարվեցան այն նպատակով, որ բռնաւոր Շահի խորհրդականները խոստ էին տաել նրան, թէ «հայերին զինաթափ անելով եւ ազգանների ձեռքը մատնելով, Նոր Ջուղան Սպահանի արուարձանը լինելով, պէտք էր տանել ու հանձնել Սպահանը, որոնց տրաւարները յաղթութիւն ու կեանք, հայերի անհամար ունեցուածքը, ընտանիքը պաշտպանել. եւ գրաւել Սպահանի պարիսպները, որ Սպահանի ամէն պահանջը կատարեն.» Նոր Ջուղան Սպահանի տրամադրութեան լինելով, պէտք էր տանել նրան աւերել եւ քաղաք անցնել անդին Նոր Ջուղայի հայերը, հասարակով իրանց մնացած ունեցուածքը, սկզբում քաղցրութեամբ պաշտպանեցին. Բայց պաշտօնեան յաւելեցին ոչ խնդիրներ եւ ոչ թագաւորին տալու ուզեցին քաղաքը, այդ պատճառով ստիպվեցան փողը տալ. Բայց ազգը, ինչպէս առաջ, այդքան էլ չէր լսում ու թագաւորին պետք է իմ խորհուրդին. Ջուղայի հայերը, ուզելով նրանց աւերել եւ բնաւ ահոյն ու ոչ էլ զէնքերը պահանջող, ստացան Սպահանի հրամանը, եւ իրանց հպատակութիւնը նրան յայտնեցին. Այդ ամէնից դրական ազգայի բանաւոր թագաւորութիւնը եւ հրամայեց բոլոր հայերին հեռանալ. Բայց հայոց գլխաւորները իրանց արքայութեան գրաւելով, որ Մահմուդի աւերը ընկնելով, յայտնեցին. «Մեր ընտանիքները պահված են Սպահանի մէջ իբրեւ պատանդ, եթէ մենք մեզ մօտ գալու լինէինք. Շահը կը սպանէր մեր կիներներին, մեր զաւակներին կը կոտորէր.» Այդ խրատական պատճառները թէեւ ասաց իրանց Մահմուդի թագաւորութիւնը, բայց գործնական կերպով նա հայերից առնել 70,000 թումանի տուգանք։ Այս ինչպէս է ներկայանում մի ժամանակակից ականատես իր յիշատակարանի մէջ. «Աւշակեաց ասեղների գաւառի հասարակեան եկամուտը. Այն բաղձում նշանակեցին հարկաւոններ եւ ուզարկեցին 70,000 թումանը հաւաքելու. Հարկաւոնները Ջուղայի քալանթարի եւ քէդխուդաների հետ սկսեցին մեծ գոլ անելով տուն եւ համարելով քոլոր, պղինձ, ոսկի, արծաթ եւ մետաքսեղէն կերպասներ. Այդ բոլորը գնեցին մի անգամ. Մետաքսեղէն կերպասներ, արժանը ընդունեցին քառորդ գնով. Մէկ մետաղ ոսկւոյ նշանակեցին 1000 դինար *) (փոխ. թանկագին քարեր, մարգարիտ եւ ոսկին կշռում էին այնպիսի կշիռով, որը միայն գոհար կշռելու համար էին գործածում. Դրանց հետ ազգանները տարան 62 աղջիկներ. Բացի դրանցից ջուղայեցիներից առնեցին 5000 հատ ոչխար, գաւթեր, մանուշ, յարեր, եւ զանազան զգեստներ, որ բռնաժամեցին գորգերին. Այն առաջին նրանցից բոլոր մաքիր, վերմակներ, բարձեր, անկողիններ, այդ բոլորը պատրաստված էր մետաքսից, ոսկեթելից եւ արծաթից. Այդ եւ չէ ծախսում եկեղեցիների թանգագին անօթների եւ սուրբ սպասների յափշտակութեան մասին, որ կոզմոզեցին ազգանները այն ժամանակ, երբ նրանք բերդապատ թագաւորեան հայոց անկոցի մէջ, ականեցին թալանելու եւ մինչեւ անգամ քանդել չկարող յակեցին.»

Եր նայելով, որ պարսիկները այսպէս զառանձնութեամբ Ջուղան մատնեցին ազգանների ձեռքը, որպէս որ Սպահանը պաշտպանեն, բայց պարսից մայրաքաղաքը աւելի փափուկ վիճակի ենթարկեցաւ. Այնինչ չէր կարող չփրկել անգամ ազգանների յաւիշտակութիւնը. Շահի զունդը, նրա ազգաւորերը այսպէս հաղթահարեցաւ, որպէս Ջուղայեցի հայ տանը. Նրա որդիները կոտորեցին, ամբողջ հարեմը բռնաբարեցին իրանց մէջ, ասելով շաւին երկու կին միայն. Նրա որդիներից ինը զառնի մնաց միայն Թահմաս-Միրզան, որ Սպահանի պաշարման ժամանակ գաղտնի փախաւ գետի Մազանդարան. Մի քանի ամբողջ չարաթիներ Պարսկաստանի յարնացրական մայրաքաղաքում խառնարված էր սարսափաթիւն եւ զարտար. Այդ միջոցին երեւացող Միր-Մահմուդ-խանը գնա չէր մեծ քաղաքը. Նա տըրեբակ էր Խարամատարայի *) փառաւոր պալատների մէջ եւ տարածում էր, մինչեւ իր զորքերը փերելով կին իրանց բոլոր բազմաշարքութիւնները.

Երբ ամէն ինչ վերջացած էր, Միր-Մահմուդ-խանը պատուիրեց, որ Շահը անձամբ գայ իր մօտ եւ տանէ քաղաքը յանձնէ իրան. Դժբախտ Շահ-Սուլթանը իր պաշտօնեաններով գնաց դէպի թագի մօտ. Նա մտաւ Խարամատարայի պալատ, ուր դղեկն, որ թէ իր եւ թէ իր նախորդների վրայ յարձակութեան գրոհած էր, ուր փակված էին Պարսկաստանի ամենալաւ զահները, ուր քահանաներ, հիւրերի նման փառքեր կենին այդ եւ էլ ամենակեղծեցին կինիններ. Նա մտաւ այդ ուղին յաղթեան, խոնարհված, անարգված. Միր-Մահմուդ մօտ սպիտակի տան ազատել, առաջ բերելով ընդունեցին նրան Մահմուդի մօտ. Նա պարսկից աղօթեում մեծանում հայոց տղամբ, եւ տրամադրական ճիգեան *) իր գլխից առնելով եւ իր ձեռքով նրա ճակատին հագցրեց, ասաց. «Որդի, իմ մեղքերի համար Աստուած այլ եւ ինձ արժանի չէ համարում կառավարելու իմ թագաւորութիւնը, իմ թագը նա տալիս է. Ահա ես դնում եմ քո գլխին. Եւ թող երկար լինի քո թագաւորութիւնը.»

Նոյն օրը Միր-Մահմուդ-խանը, որպէս արքայից թագաւոր, մտաւ Սպահան քաղաքը, եւ բոլոր թագեան փառքով գնաց Աշխարհի պալատը. Այդ օրից այդ տան թագաւորութիւնը համարվում է վերջացած.

(Կը շարունակուի)

---

*) Պ ա ր ս ւ գ ա յ ն. ատեանական թեան գլխաւոր. Ք ա լ ա ն թ ա ր ն. քաղաքապետ. Աբբաս Շահ—Աբբաս մեծի օրերից, Նոր Ջուղայի հայերը զանազան արժէք արտոնութիւններ հետ ունէին եւ իրանց քաղաքային ինքնավարութիւնը.

*) Քէդխուդայ ն. ժողովրդի գլխաւոր.

*) 1000 դինար համարում է 30 կոպէկի.

*) Խարամատարայ գիւղերից մէկն է Սպահանի մօտ, որի մէջ կառուցված է Սէֆեան թագաւորների ամառնային ապարանքը.

*) Ճիգեա կոչվում է արքայից թագաւորների գոհար, որ ամբողջովին շինված է զմրուխտներից քարերից.